

20. YÜZYIL KAZAN TATAR EDEBİYATINDA KADIN HAKLARI SAVUNUCUSU BİR ŞAİR: AÇIKYÖZ

FECRİ YAVİ*

Öz: Kazan Tatar Türkçesi, Türkçenin Kıpçak grubuna dâhil edilen zengin sözlü geleneğe ve köklü bir yazılı edebiyata sahip lehçelerinden biridir. Bu lehçeyle geçmişten bugüne çeşitli konularda sayısız eser yazılmıştır. Bunlardan biri de 1910 yılında Açıkyöz takma ismini kullanan bir şair tarafından yazılmış Betsün Çapan, Küterelsün Yözden Perdeler “Bitsin Çarşaf Kalksın Yüzden Peçeler” isimli şiir kitabıdır. Eser, 20. yüzyıl Kazan Tatar edebiyatında kadınlara yönelik toplumsal eşitsizliklere, kadınların erkeklerden aşağı bir konumda tutularak çalışma hayatından ve sosyal imkânlardan mahrum edilmesine karşı yazılmıştır. Açıkyöz, kadınların Tatar toplumunda erkeklerden aşağı olmadığını, toplumsal statü bakımından bir farklarının bulunmadığını hem eserin ön sözünde hem de manzum kısımlarda sık sık dile getirmektedir. Dolayısıyla kadınların çarşaf giyerek yüzlerini peçeyle kapatmalarını anlamsız ve küçük düşürücü görmek ve bu eski geleneğin son bulmasını arzu etmektedir. Eseri diline göre değerlendirecek olursak Arap harfli Kazan Tatar Türkçesiyle yazıldığı için Çağatay imlasının etkisiyle bugünkü Kazan Tatar Türkçesinden farklı dil özellikleri barındırdığını söyleyebiliriz. Bunlar, çalışmada ele alınmış ve metinden örneklerle incelenmiştir. Bu kitap, 20. yüzyılın başlarında Kazan Tatar edebiyatında kadın haklarının ele alınıp savunulması açısından dikkate değer olmakla birlikte hem o dönemin çok ilerisinde bir konuyu işlemesi hem de geçiş dönemi Kazan Tatar Türkçesini aydınlatacak dil özellikleri barındırması yönüyle önem arz etmektedir. Bu tür eserler, Kazan Tatar edebiyatının diğer dünya milletlerinin edebiyatlarına karşı ayrıcalıklı hâle gelmesine yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatar Türkçesi, toplumsal eşitsizlikler, Çağatay imlası, kadın hakları, edebiyat

A POET WHO DEFENDS WOMEN’S RIGHTS IN 20TH CENTURY KAZAN TATAR LITERATURE: AÇIKYÖZ

ABSTRACT: Kazan Tatar Turkic is one of the dialects of the Kipchak group of Turkish with a rich oral tradition and a deep-rooted written literature. Countless works on various subjects have been written in this dialect from past to present. One of these is

* Dr. Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi, fecri.yavi@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0323-3841

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 07.05.2025, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 23.06.2025)

Doi:10.47089/iuad.1694954

the poetry book called Bëtsün Çapan, Küterëlsün Yözden Perdeler (Let the Chador Be Ended, Let the Veils Be Lifted) written by a poet using the pseudonym Açıköz in 1910. The work was written against the social inequalities against women in 20th century Kazan Tatar literature, and the fact that women were kept in an inferior position to men and deprived of working life and social opportunities. Açıköz frequently expresses, both in the preface of the work and in the verse sections, that women are not inferior to men in Tatar society and that they have no difference in terms of social status. For this reason, she finds it meaningless and humiliating for women to wear chadors and cover their faces with veils, and he wants this old tradition to end. If we evaluate the work according to its language, we can say that it has different language features from today's Kazan Tatar Turkic due to the influence of the Chagatai spelling, as it was written in Kazan Tatar Turkic with Arabic letters. These were addressed in the study and examined with examples from the text. This work is notable for addressing and defending women's rights in Kazan Tatar literature at the beginning of the 20th century, but it is also important for dealing with a subject that was well ahead of its time and for containing linguistic features that will shed light on the transitional Kazan Tatar Turkic. Such works contribute to the privileged position of Kazan Tatar literature among the literatures of other nations of the world.

Keywords: Kazan Tatar Turkic, social inequality, Chagatai spelling, women's rights, literature

Giriş

Kazan Tatar Türkçesi, Türkçenin yön adına göre kuzeybatı, boy adına göre Kıpçak koluna dâhil edilen lehçelerinden biridir. Bu lehçe grubunda Kazan Tatar Türkçesinin yanında Kırım-Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumuk ve Karay Türkçeleri de yer almaktadır.

Kazan Tatar Türkçesi, İdil Bulgar Türkleriyle başlayıp Altın Orda devleti ile devam eden yazılı bir edebî birikimin olduğu coğrafyada şekillenmiş, Altın Orda devletinin yıkılıp yerine Kazan Hanlığı'nın kurulmasıyla milli bir kimlik kazanmıştır (Yavi, 2024: 3).

1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasıyla zor dönemler yaşayan Tatar Türklerinin edebiyatlarında da duraksamalar olmuştur. Bu dönemde Tatar aydınlarının büyük bir kısmı yok edildiğinden 17. yüzyılda verilen eserler sınırlıdır. Ağır hayat şartlarının etkisiyle Yesevi, Bakırgani, Ümmi Kemal, Kul Ali ve Muhammedyar gibi tasavvuf ehli sanatçıların eserlerine ilgi gösterilmiştir (Buran ve Alkaya, 2019: 31).

1917 Bolşevik İhtilali'ne kadar siyasi baskılarla zaman zaman engellenen, kimi zaman serbest bırakılan edebiyat dünyasında Kazan Tatar Türkçesiyle çok sayıda eser yazılmıştır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları, kuzey ve doğu Türkçesine dâhil diğer tüm lehçeler gibi Kazan Tatar Türkçesi için de Çağatay Türkçesinden çağdaş lehçelere bir geçiş dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde

Çağatay imlasına bağlı bir yazı dili kullanılmaya devam etse de ilgili lehçeyle yazılmış metinlerde dönemin sanatçıları tarafından o lehçenin dil özellikleri de sık sık tatbik edilmiş, bu durum dil özellikleri açısından çoklu kullanımlara neden olmuştur.

Bu çalışmaya konu olan eserin ismi *Bëtsün Çapan, Küterëlsün Yözden Perdeler* “Bitsin Çarşaf, Kalksın Yüzden Peçeler” şeklindedir. Bu eser, 1910’da Kazan’da basılmış Arap harfli Tatar Türkçesi metnidir. Eser, Açıkyöz takma ismini kullanan ve kadın olduğunu düşündüğümüz bir şairin şiir kitabı şeklindedir. Bu kitap toplamda 24 sayfadan oluşmaktadır. Çalışmada şiir kitabında yer alan bütün şiirlerin ve ön söz metninin transkripsiyonu verilmiştir. Çalışma öncesinde yapılan literatür taramasında eserin Çağdaş Kazan Tatar Türkçesiyle yapılmış çevirisine veya bu konuyla ilgili yapılmış başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Şiir kitabındaki şiirlerden hareketle, Açıkyöz’ün 20. yüzyıl Kazan Tatar edebiyatında kadınlara yönelik toplumsal eşitsizliklere karşı çıkan; kadınların erkeklerden daha aşağı bir konumda görülerek çalışma hayatı ve sosyal imkânlardan mahrum bırakılmasına itiraz eden sanatçılardan biri olduğu, bu nedenle feminist bir bakışın öne çıktığı ve kadın haklarını merkeze alan bir yazar kimliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Eserde gerçek ismine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Kadın olduğuna dair çıkarımda bulunmamıza ise mahlas olarak belirlediği Açıkyöz ismi ve bazı cümleleri neden olmuştur. Kitabın isminin *Bëtsün Çapan, Küterëlsün Yözden Perdeler* “Bitsin Çarşaf, Kalksın Yüzden Peçeler” olduğunu yukarıda ifade edilmişti. Dolayısıyla şair, şiir kitabının isminde ve içeriğinde kadınların yüzlerini açmaları düşüncesine vurgu yapmış, bu durumu da kendisine Açıkyöz “Açıkyüz” ismini vererek belirtmiştir. Eserin birçok yerinde ise kadınlara kız kardeşlerim, bacılarım şeklinde hitap etmektedir. Ayrıca eserin ön sözünde (2/12) Şerî’at bëzge nâ-mahremden kaçargâ kuşa, lekin (2/13) çapan ve perde ilen tüğël, çın, çın ‘ıffet perdesë (2/14) ilendër. (2/15) Bëzler bu tuğruda pāk şerî’atëmëzge ve irlërëmëzge (2/16) hıç bër vaqıtde qarşu kilmiybëz... “Şeriat, bize namahremden kaçmamızı emreder lakin çarşaf ve peçe ile değil hakiki ıffet perdesiyle emreder. Bizler, bu konuda temiz şeriatımıza ve erlerimize hiçbir zaman karşı gelmeyiz...” ifadeleri de eseri yazan kişinin kadın olduğuna işaret etmektedir. Bu tarz cümleler eserin manzum kısmında da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

1. İçerik ve Dil Özellikleri Bakımından *Bëtsün Çapan, Küterëlsün Yözden Perdeler* “Bitsin Çarşaf, Kalksın Yüzden Peçeler”

Kitabın ön sözü, dönemin şartları ve bu şartların sanatçıda uyandırdığı sorumluluk bilinciyle bu kitabı kaleme alma nedenlerinin açıklaması şeklindedir. Açıkyöz, bu kısımda böyle bir zamanda çirkin bir şekilde dikilmiş çarşafın ve

örümcek yuvası gibi yapılmış peçelerin kadınların yüzlerine örtülmesini gülünç, ayıp ve küçük düşürücü bulmaktadır. Bu durumu destekleyici olarak ön sözde şu cümleleri karşımıza çıkmaktadır:

(2/12) Şerī‘at bēzge nā-mahremden kaçargā kuşa, lekin (2/13) çapan ve perde ilen tūğēl, çın, çın ‘iffet perdesē (2/14) ilendēr.

(2/15) Bēzler bu tuğruda pāk şerī‘atēmēzge ve irlērēmēzge (2/16) hīç bēr vaqıtde karşı kilmiybēz, alar bēznē ‘iffet (2/17) çapanı, namūs perdesē ilen bōrkenēñēz diyler (2/18) iken. Hāklıdırlar.

(3/1) Lekin velī ağaylarnıñ, ‘alī babaylarnıñ bēznēñ (3/2) başlarımızğa kaçpık kiydērüvlerē ve bēznē mıskıl itüvlerē (3/3) şerī‘at ve ‘ālim insāniyetnēñ bēr yirēnde de yuqdır. (3/4) Tutaşlarım! Açıq yōrēñ, yōzēñēzde perde, başnızda (3/5) kaçpıklar bulmasun. Lekin ‘iffet perdesē, her vaqıt (3/6) yōzēñēzde bulsun. Ul perde hīçbēr vaqıtta yōzēñēzden (3/7) küterēlmesün. Uramda, baqça ve tēyatrlarda açıq (3/8) küyē yōrēñēz. İnsāniyet ‘ādetlernē her qayusını ri‘āye (3/9) kılunız. Her qayusın qānūn itüp totunız ve hīçbērēne (3/10) karşı kilmeñēz.

“Şeriat, bize namahremden kaçmamızı emreder lakin çarşaf ve peçe ile değil hakiki iffet perdesiyle emreder.

Bizler, bu konuda temiz şeriatımıza ve erlerimize hiçbir zaman karşı gelmeyiz, onlar bize iffet çarşafı, namus perdesiyle örtünüz, derlermiş. Haklıdırlar!

Lakin veli ağaların, büyük babaların bizim başlarımıza torba (gibi bir örtü) giydirmeleri ve bizi maskara etmeleri şeriat ve âlim insaniyetinin hiçbir yerinde de yoktur. Kız kardeşlerim! Açıq yürüyün, yüzünüzde peçe, başınızda torba (gibi bir örtü) olmasın. Lakin iffet perdesi, her vakit yüzünüzde olsun. O perde, hiçbir vakit yüzünüzden kalkmasın. Sokakta, bahçe ve tiyatrolarda açık bir şekilde yürüyünüz. İnsanlık adetlerinin her birini uygulayınız. Her birini kanun hâline getirip tutunuz ve hiçbirine karşı gelmeyiniz.”

Açıkyöz, ön sözün sonunda yanlış anlaşılma istemediğini, amacının kadınları tamamen açmak olmadığını, mühim olanın iffet perdesi olduğunu şöyle ifade etmektedir: (3/11) Yōzēñēz açıq bulsun dimiymēñ, lekin kaçpık, (3/12) çapan, perde bulmasun, ‘iffet perdesē bulsun diymēñ. “Yüzünüz açık olsun demiyorum lakin torba (gibi bir örtü), çarşaf, peçe olmasın, iffet perdesi olsun diyorum.”

Açıkyöz, manzum kısımları dörtlükler şeklinde ve başlıklar vererek düzenlemiştir. İlk başlık, *Hatun Kızğa Kiñeş* “Kadınlara Öğüt” şeklindedir. Bu başlıkta 31 dörtlük bulunmaktadır. Bu bölümde kadınların çarşaf giymeleri ve yüzlerini peçelerle kaplayıp gülünç duruma düşmeleri eleştirilmektedir. Bu durumun kadınları insanlardan korkup kaçan kimseler hâline getirdiğini ve bunun son bulması gerektiğini şu dörtlükle vurgulamaktadır: (4/7) Başka kaçpıklar yabup / Niden kırküp kaçabız / (4/8) Hīçbēr kēmden kırkımybız / Eyde yōznē açabız.

Şair, kadınların erkeklerden aşağı olmadığını, toplumsal statü bakımından bir farklarının bulunmadığını şu sözlerle ifade etmektedir: (5/3) İrler këbək bəz de bit / Çın, çın âdem balası; (6/1) Yitdë imdë bəzlerge / Ādem këbək yörür çaq; (6/5) İrler këbək bəz de bit / Həyvān tügəl çın kəşə. “Erkekler gibi bizler de şüphesiz / Gerçek insan evlatlarıyız; Yetti şimdi bizlere / İnsan gibi yürüme çağı; Erkekler gibi bizler de şüphesiz / Hayvan değil, gerçek insanlarız.”

Bu kısımda kadınların yüzlerini örtmelerini, Tatarlara ait olmayan aşağılayıcı ve küçük düşürücü bir âdet olarak değerlendirilmektedir: 7/1 Tatarlarda bar eşler / Kölkə hem tirske / 7/2 Tatar hatunı bul da iməş / Şart çapanın këy öske; 7/3 Mondiy kölkə, mondiy kızık / Hiçbër kemiyetde bulmas / 7/4 Tatarlardan başkalarda / Ėzlemegëz tabılmas; 9/3 Bu qabāhat bër ‘âdet / Këmden qalğan Tatarğa / 9/4 Vakit indë yözlerden / Bu hurlıknı atarğa. “Tatarlarda bütün işler / Gülünç ve terstir / Tatar hatunu şöyleymiş / Giyer Sart çarşafını üstüne; Böyle gülünç, böyle tuhaf / Hiçbir şekilde olmaz / Tatarlardan başka kimsede / Aramayın bulunmaz; Bu kabahat bir âdet / Kimden kalmış Tatarlara? / Şimdi yüzlerden bu horluğu atma vaktidir.”

Eserin bu kısmında aynı zamanda “Beyāni’l-Hak” ve “Magışet” gazeteleri eleştirilmektedir:

6/3 Sügsün eyde gazëtler:
“Beyāni’l-hak” “Magışet”
6/4 Hiç kaygısız yörıybëz
Alar bëzge ni mişat

6/3 Sövsün haydi gazeteler:
“Beyāni’l-hak” “Magışet”
6/4 Hiç kaygısız yürürüz
Onlar bize ne öncü(lük edecekler)

Açıkyöz, burada bir dipnot düşmüş konuyla ilgili şunları yazmıştır: “Şimdilerde Beyāni’l-Hak gazetesinde örtünmekle ilgili bir yazı olmasa da bundan henüz birkaç yıl önce Fikir gazetesiyle örtünmek hakkında yazıp gazete sütunlarında tartıştılar. Beyāni’l-Hak’ın örtünme hakkındaki şimdiki tutumunu bilmediğimden dipnot düştüm. Magışet ise hâlâ ahırında dikkatle bakan aygırlarını korumaktadır.”

Açıkyöz, ikinci bölüme *Mullālar Hem de İrler Bëzge Ni Diyler?* “Mollalar ve Erkekler Bize Ne Derler?” başlığını vermiştir. Bu bölümde bazı mollaların dinde yeri olmayan fetvalar verdiğini, bunun da özellikle yaşlı erkeklerin ilgisini çektiğini ifade etmektedir. Açıkyöz, dörtlüklerde bu tutumu çok ağır bir şekilde eleştirmektedir. Mollaların, zengin ve yaşlı kesime yaranmak için din dışı fetva verdiğini, bunun insafsızlık olduğunu yazmaktadır. Aynı zamanda bu yalan fetvaların cahil erkekler üzerindeki etkisine sık sık vurgu yapmaktadır:

12/5 İrler nādān, aldana
Mullā eytken süzlerge
Çığarmıylar bëzlernë
Çapan yapmıy yözlernë

12/5 Erler nadan, aldanırlar
Mollaların söylediği sözlere
12/6 Çıkarmazlar bizleri
Çarşaf örtmeden yüzleri

Bu etkinin sonuçlarının ise kadınları eve hapsedme veya peçe, çarşaf olmadan evden çıkarmama olduğunu Açıkyöz, yukarıdaki dörtlükte ve birçok yerde vurgulamaktadır. Buna mukabil erkeklerin üç kadınla evlendiğini ve bununla yetinmeyip istedikleri kadına bakabildiğini de ifade etmektedir:

13/3 *Kür sin alarnı öç hatun*
Bër-bër östlë alalar
13/4 *Ul da yitmiydür elë*
Çitke küñël şalalar

13/3 Gör sen onları üç hatun
Üst üste alırlar
13/4 O da yetmiyor üstelik
Etrafa göz salarlar

Bölümün son dörtlüklerinde iffet, namus perdesinin önemli olduğunu, kapanan ama peçe altından gözleri fıldır fıldır dönen kadınlar olduğu gibi yüzünü açan kadınlara da kimsenin sarkıntılık etmediğini dile getirmektedir.

Açıkyöz'ün şiir kitabında bir sonraki bölüm, *Bër Kızın İptişlerëne* “Bir Kızın Arkadaşlarına” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Medine adını verdiği bir kız üzerinden bütün kadınlara konuyla ilgili mesajlar vermektedir. Medine’yi akıllı kız diye nitelendirdikten sonra kendisinin ayağa kalkıp örtü ve peçeleri alıp kenara fırlattığını ve lafını esirgemenen konuştuğunu söylemektedir. Bu akıllı kız, peçeleri örümcek yuvasına benzeterak küçümsemekte; arkadaşlarına yüzlerini açarak dışarı çıkılması ve çarşaf geleneğinin son bulması gerektiği, büyüklerin baskılarına rağmen bu yolda kararlı olmanın önemi, yapılan bu köklü değişimin sonraki kuşaklara rahatlık sağlayacağı konusunda öğütler vermektedir.

Açıkyöz, son bölüme *Çın Tatar Kızı ve Fikërlë Yeş Kiyev* “Gerçek Tatar Kızı ve Düşünceli Genç Damat” başlığını vermiştir. Bu bölümde iki aşık arasında geçen bir diyaloga şahit oluyoruz. Bu konuşmalarda damat, geline başı açık dışarı çıkabileceğini söylediğinde gelin, bunu istemediğini, küçüklükten beri erkeklerden saklanarak ve örtünerek büyüdüğünü söylemektedir. Bunun üzerine damat, buna razı olmadığı ve kendisi gibi insan olan bir canlıdan kaçmasının tuhaf olduğu cevabını verir. Açıkyöz, önceki bölümlerde şeriat ve yalan fetva konuları üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda gelin, damada yüzü örtmenin şeriatın emri olduğunu söylediğinde damat bunun yalan olduğunu, böyle bir şeyin şeriatın yerinin olmadığını ifade etmektedir. Şeriatın zorlamanın olmadığını, dinin kadını ve erkeği eşit gördüğünü de sözlerine eklemektedir. Bunun üzerine gelin, mollaların da bunu emrettiğini, onların kitap okumuş bilgili kişiler olduğunu söyler. Damat ise gelinin mollalar için yaptığı bu tanımlamanın aksine onları korsasına hizmet itken “kursağına hizmet eden” kişiler şeklinde nitelendirmektedir. Bunun üzerine gelin, anne babasının da buna razı olmayacağını söyler. Damat ise başkalarının lafıyla hareket etmemesi gerektiği, bu durumun keyiflerini kaçıracağı cevabını verir. Sonunda gelin, damada uyarak onu haklı bulur.

Açıkyöz, son dörtlükte eserin tamamında söylemeye çalıştığı fikri toparlar:

24/9 Çıksun hâzır yaltırap
Nürlü kıyaş perdeden
24/10 Yörëñëz açık tıtaşlar
Hiç kırkımyça bendeden

24/9 Çıksın şimdi parlayıp
Nurlu güneş perdeden
24/10 Yürüyünüz açık bacılar
Hiç korkmadan bendeden

Kitabın dili, dönemin yazı dili anlayışı ve dil özellikleri açısından dikkat çekici bir yapı arz etmektedir. Eser, Arap harfli Kazan Tatar Türkçesiyle yazıldığı için Çağatay imlasının etkisiyle bugünkü Kazan Tatar Türkçesinden farklı dil özellikleri barındırmaktadır. Bu farklılıklardan biri emir eklerinde karşımıza çıkar. Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs emir eki -gIz şeklindedir. Eserde de bazı yerlerde bu çekim için -gIz ekinin kullanıldığını görmekteyiz: bulmağız “olmayın” (5/4, 18/6), ezlemegëz “izlemeyin” (7/4), itmegëz “etmeyin” (17/6), kayğurmağız “kaygılanmayın” (18/8). Bunun yanında aynı çekim için daha çok -ñIz ve -ñ ekleri de kullanılmıştır: aluñız “alınız” (17/7), börkenëñëz “örtününüz” (2/17), karşı kilmeñëz “karşı gelmeyiniz” (3/10), köçlemeñëz “zorlamayınız” (10/1), kürëñëz “görünüz” (2/6), şalıñız “salınız” (17/8), söyleşëñëz “konuşunuz”, tıñlañız “dinleyiniz” (2/4), uylañız “düşününüz” (2/5), uylaşıñız “karşılıklı düşününüz” (17/9), yörëñ “yürüyünüz” (3/4).

Ayrıca bir örnekte emir çekimi için nezaket anlamında kullanılan -çI ekine de rastlamaktayız. Bu örnekte -çI eki, çağdaş Kazan Tatar Türkçesinden farklı olarak, ikinci teklik şahıs için değil ikinci çokluk şahıs için emir ekinde önce gelmiştir: eytçëñëz “söyleyiniz, deyiniz” (15/2).

Emir çekiminin üçüncü teklik şahıs çekiminde çağdaş Kazan Tatar Türkçesinden farklı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekline rastlanmaktadır: bëtşün “bitsin” (5/4), bulmasun “olmasın” (3/5), bulsun “olsun” (3/6), çıkmasun da yörmesün “çıkmasın da yürümesin” 13/7, kalmasun “kalmasın” 8/3, kërmesün “girmesin” (4/6), küterëlmesün “kaldırılmasın” (3/7).

Aynı kullanımı üçüncü çokluk şahıs emir ekinde de görmekteyiz: disünler “desinler” (10/3), eytsünler “desinler” (23/5), kiysünler “giysinler” (10/4), kürsünler “görsünler” (21/8).

Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs iyelik eki, +gIz şeklindedir. Eserde ise bu ek, +ñIz şeklinde karşımıza çıkmaktadır: başıñızda “başınızda” (3/4), fëkrëñëz “fikriniz” (19/4), küñëlëñëzge “gönlünüze” (17/8), yözëñëzde “yüzünüzde” (3/6), zikrëñëz “zikriniz” (19/3).

Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde üçüncü teklik şahıs iyelik eki daima düz ünlülüdür ve belirtme hâli eki, bu iyelik ekinde sonra +n şeklindedir. Eserde ise +n belirtme hâli ekinde önce iyelik ekinin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır: her bërşün “her birini” (2/4), perdesün “perdesini” (8/5), yözün “yüzünü” (5/8).

Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde geniş zaman ekinin yuvarlak ünlülü şekli kullanılmamaktadır. Eserde ise bu ekin yuvarlak ünlülü şekilleri tespit edilmiştir: barur “varır” (20/2), bulur iken “olurmuş” (2/10), eytürler “derler” (19/7), kalursun “kalırsın” (7/6), yalvarur “yalvarır” (20/1).

Açıkyöz’ün eserinde Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinden farklı olarak bazı sözcüklerde ünsüz benzeşmelerinin olmadığı görülmektedir. Bu, imlada kalıplaşmanın bir sonucudur: eşden “ışten” (11/9), itdëk “ettik” (6/8), kaytdık “döndük” (21/2), ösdëm “büyüdüm” (21/2), şerī‘atde “şeriatta” (3/6), vakıtta “vakitte” (3/6), yitdë “yetti” (4/3), yukdır “yoktur” (3/3). Bu benzeşme farklılıklarından bir diğeri ise sonu -n ünsüzüyle biten sözcüklere ayrılma hâli ekinin ve çokluk ekinin değişmeden eklenmesidir: hatunlar “hatunlar” (16/5), nādānlar “nadanlar” (19/5); astından “altından” (16/6), çından “gerçekten” (18/5), mondan “bundan” (24/5). Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde bu ekler, -m, -n ve -ñ ünsüzlerinden sonra +nAn ve +lAr şeklinde değişirler.

Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinin belirgin özelliklerinden olan birinci hece dışındaki hecelerde ünlü düzleşmeleri, eserde bazı sözcüklerde ve eklerde uygulanmamıştır: bu tuğruda “bu konuda” (2/15), karşı “karşı” (2/16), kürürge “görmeye” (7/8), niçük “nasıl” (22/4), yabınurğa “örtünmeye” (6/7), yörürge “yürümeye” (6/2); berëlüp “vurulup” (7/9), şugılup “çarpılıp, vurulup” (7/9), itüp “edip” (3/9), kaplanup “kaplanıp” (4/6), yabınup “örtülüp” (4/4); yörür çak “yürünen zaman” (6/1).

1. Transkripsiyon Metin

(2/1) Mine Sêzge Eytem

(2/2) Tutaşlarım! Kûz nûrlarım!

(2/3) Söylengen süz ayak aşka kalmasun. (2/4) Her bërşün çolak şalup tñlañız ve minëm (2/5) eytkenëmnë bik yağşı ğına uylañız.

(2/6) Kürëñëz! Şındıy bër zamānda Şart’nıñ yemsëz tēğëlgen (2/7) çapanımı ve ürmeküç oyası kēbëk oyuşdırılğan (2/8) perdelernë Hūdā’nıñ birgenë matur yözlerge (2/9) kaplap kölkë bulup yör imëş; mondan da ‘arlık, (2/10) mondan da hürlik kayda ğına bulur iken. Monı insān (2/11) tūğël ez ğëne ‘aqlı bar hayvān da qabûl itmiydir.

(2/12) Şerī‘at bēzge nā-mahremden kaçargā kuşa, lekin (2/13) çapan ve perde ilen tūğël, çın, çın ‘iffet perdesë (2/14) ilendër.

(2/15) Bēzler bu tuğruda pāk şerī‘atēmēzge ve irlērēmēzge (2/16) hīç bër vakitte karşı kilmiybēz, alar bēznë ‘iffet (2/17) çapanı, namūs perdesë ilen bërkenëñëz diyler (2/18) iken. Haqlıdırlar.

(3/1) Lekin velī ağaylarınñ, ‘alī babaylarınñ bēznëñ (3/2) başlarımızğa kapçık kiydërvlerë ve bēznë mışkıl itüvlerë (3/3) şerī‘at ve ‘alim insāniyetnëñ bër yirënde de yukdır. (3/4)

Tutaşlarım! Açık yörëñ, yözëñezde perde, başıñızda (3/5) kapçıklar bulmasun. Lekin ‘iffet perdesë, her vaqıt (3/6) yözëñezde bulsun. Ul perde hıçbër vaqıtta yözëñezden (3/7) küterëlmësün. Uramda, baqça ve tēyatrlarda açık (3/8) küyë yörëñez. İnsāniyet ‘ādetlernë her qayusını rı‘āye (3/9) kılunız. Her qayusın kânün itüp totunız ve hıçbërëne (3/10) qarşu kilmeñez.

(3/11) Yözëñez açık bulsun dimiymën, lekin kapçık, (3/12) çapan, perde bulmasun, ‘iffet perdesë bulsun diymën.

(3/13) *Açıkyöz*

Hatun Kızğa Kiñeş

4/1 Kızım başıñ ilde yeş

Mine siña bër kiñeş

4/2 Üzëñ gëne tıñlama

İpdeşlerëñnë de yeş

4/3 Vaqıt yitdë bik vaqıt

Çapan, perde taşlarğa

4/4 Matur qalfax hem de şel

Yabınup yörëñ başlarğa

4/5 Nerse bulğan şon bēzge

Çapan yabarğa yözge

4/6 İmēş yōriy qaplanup

Yaktı kērmesün küzge

4/7 Başka kapçıklar yabup

Niden qurkup qaçabız

4/8 Hıçbër kēmden qurkmıybiz

Eyde yōznë açabız

5/1 Sēzge eytem tutaşlar

Hatun kızlar ipdeşler

5/2 Açık yörseñ uramda

İrler bēznë ni eşler

5/3 İrler kēbēk bēz de bit

Çın, çın ādem balası

5/4 Bētsün indë bulmağız

Öske çapan şalası

5/5 Bētsün dalavī, bu yemsēz

Tēkken Şart’nıñ çapanı

5/6 Şal idenge, baş tapta,

Balğa ilen çap anı.

5/7 Bēz de tēliybēz irkēnlep,

Şaf havāda yörürge;

5/8 Bēzge de bit bik kirek

Dōnyā yōzün kūrürge.

5/9 Hıçbër kēmden kaçmıyça
Eyde yörıyk ırkēnde
5/10 Bēznē çapan, yabargā
Köçliy almıy bër kēm de

6/1 Yıtdē imdē bēzlerge
Ādem kēbēk yörür çak
6/2 Çapan yabınup yörürge
Bēz bit tügēldēr qorıçak

6/3 Sügsün eyde gāzētlər:
“Beyāni’l-Ḥaḳ” “Magīšet”
6/4 Hıç qayğısız yörıybēz
Alar bēzge ni mışat

6/5 İrlər kēbēk bēz de bit
Ḥayvān tügēl çın kēşē
6/6 Şerī‘at bēzge kuşmağaç
Bēzde alarnıñ ni eşē

6/7 Buy buy çapan yabınurğa
Bēz bit tügēl aqrabāt
6/8 Mondıy eşden qaytdıq bēz
Tevbe itdēk qat ve qat

7/1 Tatarlarda bar eşler
Kölkē hem tirske
7/2 Tatar ḥatunı bul da imēş
Şart çapanın kēy öske

7/3 Mondıy kölkē, mondıy kıızıq
Hıçbër kemitde bulmas
7/4 Tatarlardan başkalarda
Ėzlemegēz tabılmas

7/5 Çıkma uramğa hıç vaqıt
Başka çapan yabınup
7/6 Qalursun bit kölkēge
Bit östēne abınup

7/7 Hıçbër kēmge berēlmıy
Yörseñ kirek yörürge
7/8 Köznē birgen bit Ḥoday
Kiñ dönyanı kürürge

7/9 Berēlup, şugılup yörgeñçē
Rāḥat yörıy ırkēnlep
7/10 Aq şaḳallı qart kiyev
Eyde yörsün tik könlep

8/1 Şırlē çapan astında
Yözge tırlər bōrkedēr
8/2 Ādemlekden çığabız
Kürse aḥlar ũrkedēr

8/3 Bētsün çapan qalmasun
Küterēlsün her yırde
8/4 Onutılsun tēllerde
Ėsmē qalmasun bērde

8/5 ‘İffet perdesün yabup
Yöriyk yaḥşı ezlerden
8/6 Çapan hem de börkençäk
Küterälsün yözlerden

8/7 Açık yörētēñ yözlernē
Çağıldırsun küzlernē
8/8 Kolaḡğa da almaḡız
Hicāp digen süzlernē

8/9 Yözge hıç ni yapmıyça
İndē yöriy başlıymız
8/10 Östēmēzden bërleşüp
Bu ħurlıḡnı taşlıybız

9/1 Çapan yabınup kaçınup
Yörüv bēzge bik erlēk
9/2 Bu ħurlıḡğa tüze almıy
Yıḡılup ḡına ülerlēk

9/3 Bu kabāḡat bër ‘ādet
Kēmden ḡalḡan Tatarḡa
9/4 Vaḡıt indē yözlerden
Bu ħurlıḡnı atarḡa

9/5 Açık yörsek de bēzler
Yözden perdenē atup
9/6 İnşāfsızlar tik bēz bit
Yörmiybēz ‘iffet şatup

9/7 Nā-maḡremge baḡmıybız
Edep inşāfını şaḡlap
9/8 Şāf havāda yöriybēz
‘İffet perdesün ḡaplap

9/9 Ḳartlar sükse sügerler
Yeşler indē süz dimes
9/10 Açık yörgeñ ilen bit
Bēzge bërde küz tiymes

10/1 Başḡa çapan ḡaplarḡa
Köçlemeñēz yapmıybız
10/2 Buy buy şirlē çüprekde
Bërde ħēkmet tapmıybız

10/3 Ḳartlar taḡın ḡarçıḡlar
Ni dise de disünler
10/4 Bēz çapanı yapmıybız
Anı Şartlar kiysünler

10/5 Nerse bulḡan soñ bēzge
Ḳarçıḡ yabup yörürge
10/6 Bēzge kirek tüḡēlmē
Yaḡtı dönyā kürürge

Mullālar Hem de İrler Bēzge Ni Diyler?

10/7 İy tutaşlar sēz matur
Yözēñēzde balḡıy nūr
10/8 Börkiy ḡamçat ḡart babaylar
Bar da küre sēznē ħūr

11/1 Aķ şaķallı ķart baylar
Fetvā şorıy mullādan
11/2 Şatılıķ mullā eytedēr
Hıķ ķurıķmıyķa Allāh’dan:

11/3 “Ĥatun kıızķa yaramıy
Hıķbēr vakıt yörürge
11/4 Yözē açık köyēnķe
Nā-maķremler kürürge

11/5 Şerī’at ķuşı yabargā
Çapan yaki bōrkenķēķ
11/6 Çıķsañ eger yörürge
Çapanıñnı bōrkēn, çıķ”

11/7 Bu süzlernē eytürge
Sēzde ĥazret kilēşmiy
11/8 ‘Ayıp tüğēl eytse de
Bu süzlernē tēlē “ışmiy”

11/9 Şerī’atde yuk ĥaber
Andıy eşden ul bik pāk
11/10 Eger bulsañ çın mullā
Eytken süzēñ bulsun ĥaķ

12/1 Baylar ĥatırı bulsun dip
Şerī’atke yapma sin!
12/2 Ĥatun kıızlar kaçsun dip
Yalgān fetvā tapma sin!

12/3 Mullā başıñ insāfsız
Şerī’atnı taplıysıñ
12/4 Sinēñ bēzde ni ĥaķķıñ
Yözge çapan kaplıysıñ

12/5 İrler nādān, aldana
Mullā eytken süzlerge
12/6 Çığarmıylar bēzlernē
Çapan yapmıy yōzlernē

12/7 Ĥatun-kıznı ķēm kürgen
Bar insāfsız küp irler
12/8 Ĥatun-kızlar kaçmasa
Bozılup bētedēr dirler

12/9 Kāra şoñ, sin üzlerēn
Boz kılıķıñ çigēñde
12/10 Her kōn barup tiptēre
Rāĥatlanup tigēnde

13/1 İrler ķuşı kaçargā
Üzlerē bozıķ bulğangā
13/2 Aķçanı hıķ kaçğanmıylar
Küñēllerē tulğangā

13/3 Kür sin alarnı öç ĥatun
Bēr-bēr östlē alalar
13/4 Ul da yitmiydür elē
Çitke küñēl şalalar

13/5 Bězně yabup bër yirge
Çirëte de kiptëre
13/6 Tetiyler de avlaqda
Rāhatlanup tiptëre

13/7 H̄atun-kızlar h̄iç kaya
Çıkmason da yörmesün
13/8 Yatsun imëş göl oyada
H̄içbër dönya kürmesün

13/9 Eger çıksa bër yirge
Başka yapsun kaççıknı
13/10 Kariy imëş yëğëtler
Kürse yözë açıkını

14/1 Kürseler şöñ ni bulğan
Alar tüğël yırtkıçlar
14/2 Kartlardan da bik küp bar
Bozık cihān kortkıçlar

14/3 H̄acılarda ni perviç
Torı kilse bu çaqda
14/4 Un öç yeşlëk dimiyler
Uynatalar çoçaqda

14/5 Şular da bit bozıqlar
H̄atun-kızğa këm kariy
14/6 Bozık başlar sëzge şöñ
Bu dönyāda këm yarıy

14/7 İrlerge yuk ışanıç
H̄atun dide këm küre
14/8 Açık yörme dip siña
Bër tuqtamıy ul üre

14/9 H̄atunı bulsa kaç diyüp
Toz şaladır kanına
14/10 Üzë bara her vaqıt
Cil tęgërmen yanına

15/1 Ādemler şöñ hayvānmı
Bëz alardan kaçargā?
15/2 Nik yaramıy eytçëñëz
Bëzge yözne açargā?

15/3 Şefkat bërten kızğanuv
İrlerde yuk bër kisek
15/4 H̄atun-kızda bulsa ‘ayıp
Kütereler bik küsek

15/5 Çapan perde kaplarga
Şerī‘at bit kuşmağan
15/6 Barı eytedër monı
Şerī‘atdan buş nādān

15/7 Velī ağay, ‘Alī kart
Alar kabir taşları
15/8 Çapanda hikmet yuklıgın
Şıydırmıydır başları

15/9 Hāfız miskīn çöpek baş
Yazğan buladır çüp-çar
15/10 Tıpas “söngē” seleme
Hem de çērēk bē çuqmar

16/1 Yalgış-yulğış süzlerēñ
Kolaqqa da kērmidir
16/2 Mine siña al ‘ibret
‘Aqıllı ēt ürmidir

16/3 Bēznēñ totқан yulıbız
‘İffet, nāmūs saqlamaq
16/4 Tügēl yözge perdeler
Buy buy çapan qaqlamaq

16/5 Bar hatunlar şundiylar
Çapan bōrkengen üzē
16/6 Çapan astından qarıy
Yalt-yolt itedēr küzē

16/7 Açıq yōrgen kızlarınñ
Kēm de aşılmıy muynına
16/8 Çapanlılar yeş yēgēt
Alup yata quynına

16/9 Çapan perde bōrkenüp
Qartlar kürse qaçadır
16/10 Qarşı kilse yeş yēgēt
Tamām yōzēn açadır

17/1 Elde yitmese tağın
Bēraz kölöp de quya
17/2 Kēmdē hıkmēt barlığın
Hatun bulsa da toya

17/3 Çapannı başdan alup
Yōriy yafraq astında
17/4 Torı kilse yeş yēgēt
Uyı avlav qaşında

17/5 Tutaşlarım ikküzler
Sēzge eytem küp süzler
17/6 Çın küñlēmden eytkenēm
Erem itmegēz sēzler

17/7 Süzlerēmnē yaqşı añlap
İ‘tibārğa aluñız
17/8 Monda ‘ibret şaktıy bardır
Küñlēñezge şalıñız

17/9 Söyleşēñēz, uylaşıñız
Cıyırılaşup halqağa
17/10 Süzlerēmnē erem itmiy
İlöp quyıñız alqağa

Bēr Qızınñ İpteşlerēne

18/1 ‘Aqıllı kız Medīne
Sikērüp başdı ayakqa
18/2 Çapan, perde digennē
Sipērüp tükde bēr yaqqa

18/3 Ğayret bërlen söylëydër
Süzën özmüy bik kızuv
18/4 “Ürmeküçnën oyası
Bëzge vaqıt” diy bözüv

18/5 Çından da bit bu perde
Nek ürmeküç oyası
18/6 Bulmağız diy mondın soñ
Yüzge perde quyası

18/7 Rāhatlanup yörëñez
Açıq bulsun yözëñez
18/8 Ni bulsa da tutaşlar
Kayğurmağız tözëñez

19/1 Bëtsün çapan qalmasun
Këtsün Şartlar këysünler
19/2 Bëzden şongı hatun-kız
Bëzge rahmet disünler

19/3 “Bëtsün çapan” digen süz
Bulsun sëznëñ zıkrëñez
19/4 Etkey, enkey renciy dip
Üzgermesün fëkrëñez

19/5 Alar miskîn, nādānlar
Rencürler de örtërler
19/6 Qarışmıyça tik torsağ
Tağın yözne ürterler

19/7 Qarçıklar da eytürler:
“Hāzır yeşler şuq indë
19/8 Çapan, perde börkenüv
Hāzır bëtdë, yuq indë”

19/9 Şāhip ebi mīskine
Kürse mondıy eşlernë
19/10 “Āhır zamān yitdë” dip
Yığlatur küp këşëlernë

20/1 Tevbe istiğfār kıluv
Yalvarur ul Allāh’ğa
20/2 Hatem h“āce çuf dip
Barur işmiy mullāğa

20/3 Çapan yapmaz anıñça
Këtüv dinnëñ bër çitën
20/4 Yeşden qalğan bër ‘ādet
Taşlav anı bik çitën

20/5 Bëznëñ Tatar bik kızık
Yuq nersene dīn diydır
20/6 Tötde imëş hatunıña
Şart’nın çapanın këydër

20/7 Yörëñez açıq, kürënsün
Sëznëñ matur yözëñez
20/8 Yat irlerge töşmesün
Ammā sëznëñ küzëñez

Çın Tatar Kızı ve Fikêrlê Yeş Kiyev

20/9 -Cânım imdê bêz hâzır

İkêbêz de bër kêşê

20/10 Açık yöriy irkênde

Bêzde kêşênê ni eşê

21/1 -Eyê, eyem min yöriym

Her vaqitde qapanup

21/2 Kız çağında min ösdem

Yat irlerden şaklanup

21/3 -Yuk, yuk cânım min rāzı

Tügel mondıy eşlerden

21/4 Bu kaçuvıñ bik kızık

Üzêñ kēbēk kêşelerden

21/5 -Bēznē mömkin tügel bit

Nā-mahremler kürürge

21/6 Şeri‘atde kuşmıdır

Bēzge açık yürürge

21/7 -Bu bit cânım çın yalğan

Kēm soñ eytdē bu süznē

21/8 Açup yiber kürsünler

Eyde matur bu yöznē

21/9 Min hıç uynap eytmiymin

Şeri‘atde yuk cebēr

21/10 Hatun, kızlar hem irlar

Anda cânım barda bër

22/1 - -Mullālar da bit kuşa

Yat irlerden kaçargā

22/2 Rōhşet itmiyler bēzge

Bërde yöznē açargā

22/3 Alar ‘ilim kêşeler bit

Kitāp küre küzlerē

22/4 Şulay bulgaç soñ niçük

Yalğan bulsun süzlerē

22/5 -Uyıñ, fikrēñ soñ kuya

Üz-üzēññē hūrlıysun

22/6 Qorsağına hıdmet itken

Mullāların zūrlıysun

22/7 -Ni eytseñ de sin cânım

Börkenmiyçe çıkmıymin

22/8 Etkey, enkey süzlerēn

Ayak aşka yaqmıymin

22/9 Alar rāzı tügeller

Hıçbër vaqit bu eşke

22/10 Kız vaqtēnde çıkmadım

Açık küyē bër tōşke

23/1 -Alay iken sin cânım

Minēm süznē tapmıysıñ

23/2 Kendēñ ebiyēñ süzlerēn

Bër de çitke kaqmıysıñ

23/3 -Kuy, yuqlarnı söyleme Eger kürse yat irlər	24/3 -Raḥmet cānım şādlandım Eyde ḥāzır bir ḡulıñ
23/4 “Marca kēbēk kaçmıyça Yörme oyatsız” dirler	24/4 Her vaḡıtde şul bulsun Sinēñ totḡan bu yulıñ
23/5 -Eytseler şoñ eytsünler Andan siña ni bula	24/5 Mondan şonra bik tırış Çapan perde ḡalmasun
23/6 Ėt örmēyçe tormıydır Aña örüv bər yola	24/6 Ḥatun-ḡızdan ḡiç bēřē Yözge perde şalmasun
23/7 Sēñēñ mondiy uyıñdan Tamām keyfēm kētdē indē	24/7 Ḥatun-ḡıznıñ barlıḡın Ḳaçup yörmeske dimle
23/8 Yiter süzēñ tıñlamıym Şabırım tamam bētdē indē	24/8 Ḳaçup yörgeñ ḡızlarını Her vaḡıtde sin kimle
23/9 -Yuḡ, yuḡ keyfēñ kētmesün Cānım minēm süzēme	24/9 Çıḡsun ḥāzır yaltırıp Nūrlı ḡoyaş perdeden
23/10 Alay bulḡaç yapmıymın Ḥiçbēr perde yözēme	24/10 Yörēñēz açıḡ tutaşlar Ḥiç ḡurḡmıyça bendeden
24/1 Eytkenēñēñ barlıḡın Tınlıym aña tēz çügem	Süz bētdē.
24/2 Açıḡ yörüym, tırtınmıym Ḳaçup yörgennē sügem	

Sonuç

Bētsün Çapan, Küterēlsün Yözden Perdeler, 1910 yılında *Açıkyöz* takma ismini kullanan bir şair tarafından yazılmıştır. Şairin, gerçek ismini kullanmamasına rağmen mahlas olarak belirlediği *Açıkyöz* ismi ve kullandığı bazı cümleleri kadın olduğuna dair çıkarımda bulunmamıza neden olmuştur. Eser, 20. yüzyıl Kazan Tatar edebiyatında kadınlara yönelik toplumsal eşitsizliklere, kadınların

erkeklerden aşağı bir konumda tutularak çalışma hayatından ve sosyal imkânlardan mahrum edilmesine karşı yazılmıştır.

Kitabın ön sözünde, dönemin koşullarında kadınların çarşaf giymesi ve örümcek ağına benzer şekilde hazırlanmış peçelerle yüzlerini örtmesi, gülünç, ayıp ve aşağılayıcı bir durum olarak değerlendirilmiştir. Manzum bölümler ise başlıklar altında ve dörtlükler hâlinde düzenlenmiştir. Bu şiirlerde, kadınların çarşaf ve peçe kullanmaları eleştirilmiş; bu giysilerin kadınları toplumdan uzaklaştıran, insanlardan çekinip kaçan bireyler hâline getirdiği vurgulanmıştır. Şair, bu durumun sona ermesi gerektiğini özellikle belirtmiştir.

Açıkyöz'ün toplumsal eşitsizliklere karşı çıkması, mollaların, zengin ve yaşlı kesime yaranmak için din dışı fetva verdiğini belirtmesi, bu yalan fetvaların okuma yazma oranı düşük olan kesim üzerindeki etkisine dikkat çekmesi, Kazan Tatar edebiyatında ve sosyal yapısında önemli değişiklikler yapan Ceditçilik Hareketi'nin temel meselelerindendir. Dolayısıyla yazarın bu bakış açısı ve tüm kitap boyunca odağa aldığı kadın meselesi Ceditçi anlayışın bir yansıması olmalıdır. Nitekim Tatarlar ve Tatar edebiyatı bu anlayışın ana merkezi konumundaydı.

Şair, manzum bölümlerden birinde Medine ismini verdiği bir kız aracılığıyla arkadaşlarına yüzlerini açarak dışarı çıkılması ve çarşaf geleneğinin son bulması gerektiği, büyüklerin baskılarına rağmen bu yolda kararlı olmanın önemi, yapılan bu köklü değişimin sonraki kuşaklara rahatlık sağlayacağı konusunda öğütler vermektedir. Burada *Açıkyöz*, bir sanatçının çağın gerisindeki bu uygulamalara karşı nasıl bir tavır takınması gerektiği hakkında okuyuculara ipuçları vermektedir. Onun bu tavrı, sanatçının dönemin genelinde hissedilen aydınlanma hareketine öncülük etme sorumluluğu taşıdığını göstermektedir.

Eser, Arap harfli Kazan Tatar Türkçesiyle yazıldığı için Çağatay imlasının etkisiyle bugünkü Kazan Tatar Türkçesinden farklı dil özellikler barındırmaktadır. Bazı eklerin çağdaş Kazan Tatar Türkçesinin aksine yuvarlak ünlülü kullanıldığı, bazı sözcüklerde ise ünsüz benzeşmelerinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca Çağdaş Kazan Tatar Türkçesinde ikinci çokluk şahıs iyelik eki, +*gIz* olmasına rağmen eserde bu ek, +*ñIz* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu dil özelliklerinin büyük bir kısmı, imlada kalıplaşmanın bir sonucudur.

2. Dizin-Sözlük

ağay: Ağabey.
a. +larnıñ 3/1
akrabat: Akrobat.
a. 6/7

alar: Onlar.
a. 14/1
alay: Öyle, o şekilde.
a. iken 23/1

alğa: Küpe.	börk-: Kaplamak, sarmak.
a. +ğa 17/10	b. -edër 8/1
anda: Orada, o yerde.	b. -iy 10/8
a. 21/10	börkençäk: Örtü, duvak.
andıy: Öyle, o şekilde.	b. 8/6
a. 11/9	bul: Bu, işaret zamiri.
anı: Onu, o şeyi.	b. 7/2
a. 5/6	bul-: Olmak.
anıñça: Öyle, o şekilde.	b. -ğan 4/5
a. 20/3	b. -mağız 5/4
as: Alt.	b. -sun 3/6
a. 2/3	b. -up 2/9
a. +ında 8/1	cebër: Cebir, zor.
avlaq: Tenha, ıssız.	c. 21/9
a. +da 13/6	cıyıvlaş-: Bir araya gelmek, yığın olmak.
balkı-: Parlamak, ışıldamak.	c. -up 17/9
b. -y 10/7	cil: Yel, rüzgâr.
bala: Evlat, çocuk, bala.	c. 14/10
b. +sı 5/3	çağıldır-: Yansıtmak, aksettirmek.
bar: Bütün, var olan her şey.	ç. -sun 8/7
b. 7/1	çaq: Vakit, zaman.
b. +dır 17/8	ç. 6/1
bay: Zengin, varlıklı.	çap-: Vurmak.
b. +lar 12/1	ç. 5/6
berël-: Çarpmak; incitmek, dokundurmak.	çapan: Uzun ve bol üst giysisi, kaban; çarşaf.
b. -miy 7/7	ç. 4/5
b. -üp 7/9	ç. +ını 2/7
bër: Bir rakamı.	çërek: Çürük, bozuk
b. 2/6, 20/9	ç. 15/10
bërlen: İle, birlikte.	çın: Gerçek, hakiki.
b. 15/3, 18/3	ç. 2/13
bik: Çok, fazla, pek.	çit: Etraf, çevre.
b. 2/5, 4/3, 11/9	ç. +ke 13/4
bir-: Vermek.	çitën: Çetin, zor.
b. -genë 2/8	ç. 20/3
bit: Şüphesiz, mutlaka.	
b. 5/3, 14/5	

çöpek (<çepek): Tokmak
 ç. 15/9
 çüp-çar: Çer çöp, önemsiz şeyler.
 ç. 15/9
 çukmar: Topuz, gürz.
 ç. 15/10
 dalavî: Çöle ait, çölle ilgili.
 d. 5/5
 dimle-: Razı etmek, ikna etmek.
 d. 24/7
 dip: Diye.
 d. 14/8, 19/4
 ebi: Babaanne, nine.
 e. 19/9
 enkey: Anne.
 e. 19/4
 erem it-: Zıyan etmek.
 e. -megëz 17/6
 erlëk: Ayıp, utanç.
 e. 9/1
 etkey: Baba.
 b. 19/4
 eyde: Haydi.
 e. 4/8, 21/8
 eyëm: Tabii ki, elbette.
 e. 21/1
 eyët-: Demek, söylemek.
 e. -çëñëz 15/2
 e. -em 2/1
 e. -kemëmnë 2/5
 eşle-: İşlemek, yapmak.
 ë. -r 5/2
 ët: İt, köpek.
 ë. 16/2
 ğazët: Gazete.
 ğ. +ler 6/3
 ğına: Oldukça, pek; pekiştirme amaçlı
 kullanılıp yalnızca anlamına gelmektedir.
 ğ. 2/5

ħ^wāce: Hoca.
 ħ. 20/2
 hem: Ve.
 h. 7/1
 ħıdmet it-: Hizmet etmek, çalışmak
 ħ. -ken 22/6
 ħicāb: Ayıp, suç, kabahat.
 ħ. 8/8
 Ĥoday: Huda, Allah, Tanrı.
 Ĥ. 7/8
 ħūrla-: Horlamak, hor görmek.
 ħ. -(1)ysun 22/5
 ħurlıq: Hor görme, aşağılama.
 ħ. +nı 8/10
 ışanıç: İnanç, güven.
 ı. 14/7
 iden: Yer, zemin.
 i. +ge 5/6
 i'tibārga al-: Dikkate almak.
 i. -uñız 17/7
 ikë: İki rakamı.
 i. +bëz 20/9
 ikküzler (<ikë küzler): İki göz, iki göz
 kadar değerli olanlar.
 i. 17/5
 ilen: İle, beraber.
 i. 9/10
 imëş: Güya, sanki.
 i. 4/6
 indë: Şimdi, şu an.
 i. 5/4, 19/7
 ipdeş: Arkadaş, dost.
 i. +ler 5/1
 i. +lerëñnë 4/2
 ir: Er, erkek.
 i. +ler 6/5
 i. +lerde 15/3
 irkënlep: Özgürce, serbest.
 i. 5/7, 7/9

iş-: Düşünmek, fikir yürütmek.	kimle-: Eksik görmek.
i. -miy 11/8, 20/2	k. 24/8
qalfak: Baş giyimi, kalpak.	kiñ: Geniş.
q. 4/4	k. 7/8
qamçat: Bir tür kadın şapkası.	kiñeş: Öğüt.
q. 10/8	k. 4/1
qapçık: Torba; torbaya benzeyen örtü.	kiptër-: Kurutmak.
q. 3/2	k. -e 13/5
q. +lar 4/7	kirek: Gerek, lazım.
qaplan-: Örtünmek, kaplanmak.	k. 7/7
q. -up 4/6	kisek: Parça.
qara-: Bakmak.	k. 15/3
q. 12/9	kiyev: Damat
q. -(i)y 14/5	k. 7/10
qart: Yaşlı, kart, ihtiyar.	qortkıç: Asalak, haşerat.
q. 7/10	q. +lar 14/2
q. +lar 9/9	qoyaş: Güneş.
qayda: Nerede?	q. 24/9
q. 2/10	köçle-: Zorlamak.
qayğur-: Endişelenmek, kaygılanmak.	k. -(i)y 5/10
q. -mağız 18/8	kölkë: Komik, tuhaf, maskara.
qayt-: Dönmek.	k. 2/9, 7/1
q. -dıq 6/8	könlep: Günlerce, günler boyu.
kemit: Sirk; komedi.	k. 7/10
k. +de 7/3	köyënçe: Şeklinde, biçiminde.
këbëk: Gibi, benzer.	k. 11/4
k. 2/7, 5/3, 6/1	qolaq: Kulak.
këm: Kim?	q. şal- 2/4
k. 14/6, 14/7	quş-: Emretmek, buyurmak.
qızğanuv: Merhamet etme, acıma.	q. -a 2/12
q. 15/3	q. -mağaç 6/6
qızık: Tuhaf, ilginç	küñël: Gönül.
q. 20/5	k. +ëmden 17/6
kil-: Gelmek.	k. şal- 13/4
k. -miybiz 2/16	küp: Çok, fazla, pek.
kilëş-: Yakışmak, uymak.	k. 14/2, 17/5
k. -miy 11/7	

kür-: Görmek.	oya: Yuva, hayvan yuvası.
k. -se 19/9	o. +sı 2/7
küsek: Sopa.	oyatsız: Utanmaz, utanması olmayan.
k. 15/4	o. 23/4
küyê: Şeklinde, biçiminde.	ös-: Büyümek, yetişmek.
k. 3/8	ö. -dēm 21/2
küz: Göz	öz-: Kesmek, koparmak, ayırmak.
k. nurlarım 2/2	ö. -miy 18/3
küterêl-: Kaldırılmak, yükseltmek.	perviç (Rus. < pervits/первиц):
k. -mesün 3/7	Öncelik, üstünlük.
marca: Rus kızı.	p. 14/3
m. 23/4	rencê-: Kabul etmemek,
matur: Güzel, hoş; iyi.	benimsememek.
m. 2/8	r. -(i)y 19/4
mine: İşte.	röḥşet it-: İzin vermek.
m. 2/1, 4/1, 16/2	r. -miyler 22/2
mişat (Rus. < mitsinat/мицинат):	Şart: Çağatay, Çağatay Türklerine ait
Himaye edici, koruyucu, koruma.	olan.
m. 6/4	Ş. +nıñ 2/6
miskıl it-: Maskara etmek, küçük	seleme: Pasaklı.
düşürmek.	s. 15/10
m. -üvlerê 3/2	şıydır-: Sığdırmak.
monda: Bunda, bu şeyde.	ş. -mıydır 15/8
m. 17/8	sikêr-: Sıçramak.
mondıy: Böyle, bu şekilde.	s. -üp 18/2
m. 6/8, 7/3, 19/9	sin: Sen zamiri.
mömkün: Mümkün.	s. 12/2
m. 21/5	sirlê: Sırlı, gizli.
nādān: Bilgisiz, cahil.	s. 8/1
n. 15/6	şoñ: Sonra, sonradan.
nek: Tam, ne az ne çok.	ş. 4/5, 18/6
n. 18/5	söngê: Söngü, mızrak.
nerse: Ne.	s. 15/10
n. 4/5	şuğıl-: İtilmek, kakılmak.
ni: Ne?	s. -up 7/9
n. 18/8	sük-: Sövmek, kötü söz söylemek.
niçük: Nasıl, ne şekilde.	s. -(g)erler 9/9
n. 22/4	s. -se 9/9
nik: Neden?	
n. 15/2	

süz: Söz, laf. s. 2/3	tiptër-: Teptirmek. t. -e 12/10
şaqtıy: Pek çok, fazlaca. ş. 17/8	tirske: Ters, uygunsuz. t. 7/1
şel: Şal; başörtüsü ş. 4/4	töş: Yer, mekân. t. +ke 22/10
suk: Afacan, yaramaz. ş. 19/7	töz-: Dayanmak, sabretmek. t. -ěñěz 18/8
şular: Şunlar. ş. 14/5	tuқта-: Durmak, duraklamak. t. -mıy 14/8
şundi: Şöyle, böyle. ş. 2/6	tuşas: Kaba, nazik olmayan. t. 15/10
ş. +lar 16/5	tuğrıláp: Doğru şekilde, düzgünce. t. 3/10
tabıl-: Bulunmak. t. -mas 7/4	tutaş: Kız kardeş t. +lar 5/1, 18/8
tağın: Tekrar, yine. t. 17/1, 19/6	t. +larım 2/2
taşın: Çekinmek, utanmak. t. -mıym 24/2	tügel: Değil. t. +dër 6/2
taşla-: Atmak, bırakmak; ayrılmak. t. -larğa 4/3	tük-: Dökmek. t. -dë 18/2
tapla-: Lekelemek, kirletmek. t. -(ı)ysıñ 12/3	tüz-: Dayanmak, sabretmek. t. -e almıy 9/2
tapta-: Basmak. t. 5/6	ul: O, işaret sıfatı. u. 3/6, 14/8
tetiy: Çocuk dilinde cici, güzel. t. +ler 13/6	uram: Sokak. u. +da 3/7
tëğërmen: Değirmen. t. 14/10	uy: Düşünce, fikir. u. +ı 17/4
tëz çük-: Diz çökmek, itaat etmek. t. -(g)em 24/1	uyla-: Düşünmek. u. -ñız 2/5
tıñla-: Dinlemek, kulak vermek. t. -ñız 2/4	ür-: Havlamak. ü. -e 14/8
tırış-: Uğraşmak, çabalamak. t. 24/5	ü. -miydir 16/2
tik: Sadece, yalnızca. t. 19/6	ürt-: Örtmek, üstünü kapatmak. ü. -e 11/79

ürmeküç: Örümcek.	yara-: Yaramak, uygun olmak
ü. 4/7	y. -(ı)y 14/6
üzger-: Değişmek.	y. -mıy 15/2
ü. -mesün19/4	yat: Yad, yabancı.
yabın-: Kapanmak, örtünmek.	y. 20/8
y. -up 4/4	yemsöz: Sevimsiz, çirkin.
yafrak: Yaprak.	y. 2/6, 5/5
y. 17/3	yeş: Genç.
yaşşı: İyi, güzel, yahşi.	y. +ler 9/9
y. 8/5	yığlat-: Ağlatmak.
yağ: Taraf, yan.	y. -ur 19/10
y. +ka 18/2	yırtkıcı: Yırtıcı hayvan.
yaki: Veya, ya da.	y. +lar 14/1
y. 11/5	yiber-: Yardımcı fiil olarak
yaqtı: Aydınlık, ışıık.	kullanıldığında tezlik anlamı katar.
y. 4/6	y. 21/8
yalğış-yulğış: Yalan yanlış, asılsız.	yola: Gelenek, âdet.
y. 16/1	y. 23/6
yalt-yolt it-: Parlamak, ısıldamak.	yuğ: Yok.
y. -edër 16/6	y. 15/3
yap-: Örtmek, kapatmak.	y. +dır 3/3
y. -mıy 12/6	zürle-: Büyük göstermek, hürmet
	etmek.
	z. -(ı)ysun 22/6

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Fecri Yavi (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

Kaynakça

Akalın, Şükrü Haluk vd. (Haz.) (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

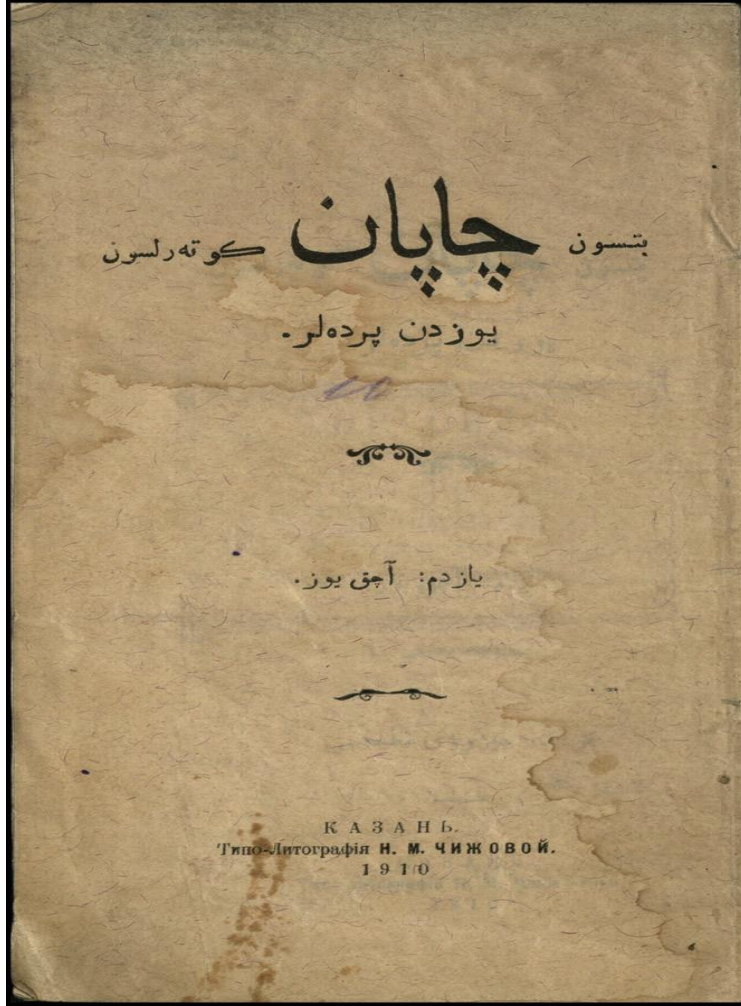
Buran, Ahmet ve Alkaya, Ercan (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3, Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*. Ankara: Akçağ.

Öner, Mustafa (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.

Timërhanov, A. E. (Bşk.) (2015-2019). *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlêğë (1-6 Tom)*. Kazan: Tatarstan Rêspublikası Fenner Akademiyesê.

Yavi, Fecri (2024). *Geçiş Dönemi Kazan Tatar Türkçesiyle Yazılmış Bir Aşk Hikâyesi Ma'sûk-Nâme (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Tıpkıbasım Örnekleri

مذہ سزگہ ایتہم:

طوطاشلرم، کوز نورلرم!
 سویلہنگان سوز آباق آسقه قالماسون،
 هر بریسون قلاق سالوب طکلاکوز ومینم
 ایتکانمنی بیک یخشیغنه اوپلاکوز.
 کورکوز! شوندی برزمانه صارتک یه مسز تگلگان
 چاپانی وئورمه کوچ او یاسی کبک او یوشدرلغان
 پردهلرنی خدانک بیرگه نی، ماتور یوزلرگه
 قاپلاب کولکی بولوب یور ایمش؛ موندانده عاراک،
 موندانده خورلق فایداغنه بولورایکان؛ مونی انسان
 توگل ئەزگنه عقلی بار حیوانده قبول ایتمیدر.
 شریعت بزگه نامحرمدن قاچارغه قوشه، لکن
 چاپان وپردہ ایلہن توگل، چن، چن، عفت پردہسی
 ایلہندر.

بزلر بو توغروده پاک شریعتمزگه وایرلرمزگه
 هیچ بر وقتده قارشو کیلمیمز، آلاز بزنی عفت
 چاپانی، ناموس پردہسی ایلہن بورکەتکوز دیلر
 ایکان، حقیدرلر.

خاتون قزغه بر كيكاش

قزم باشك ئەلە يەش
 منە سىگا بر كيكەش
 اوزگنە طكلاما
 ايبەشلرگنيدە يەش
 وقت ييتىدى بىك وقت
 چاپان، پردە طاشلرغە
 ماتور قالفاق ھەدە شەل
 يابنوب يورك باشلرغە
 نەرسە بولغان صوڭ بزگە
 چاپان يابارغە يوزگە
 ايمش يورى قابلانوب
 ياقتى كرمەسون كوزگە
 باشقە قاچقلر بابوب،
 نىدىن قورقوب قاچابز
 ھىچ بر كەلەن قورقمىيز
 ئەيدە يوزنى آچابز.

— ۱۰ —

باشقه چاپان قابلاڭغه
 كوچلەمەڭز يابايىز
 بوي بوي صرلى چوپرەكە
 حەكت مابايىز

قارتلر طافن قارچقلر
 نى ديسەدە ديسونلر
 بوزچاپاننى يابايىز
 آنى صارتلر كيسونلر

نەرسە بولغان. صوڭ بىزگە
 قاپچى بابوب يورورگە
 بىزگە كىرەك توڭلىمى
 يىلقى دىنا كورورگە

ملالر ھەدە ايرلر بىزگە نى دىلر؟

اي طوطاشلر سز مائور
 بوزكۇدە بالقى نور
 بوزكى قاپچات قارت بابايلر
 بارەدە كورە سزنى خور

— ۲۴ —

ئەيتكانىڭ بارلغن
 طكليم آڭا تىز چوگەم
 آچق يورىم، طارطنىم
 فاچوب يورگەننى سوگەم.
 — رحمت جانم شادلاندىم
 ئەيدە حاضر بىر قولڭ
 ھەر وقتدە شول بولسۇن
 سىنڭ توتقان بو يولڭ
 موندن سوگەرە بىك طرش
 چاپان بردە قالماسۇن،
 خاتون قىزىن ھىچ بىرى
 يوزگە پردە سالماسۇن
 خاتون قىزىڭ بارلغن
 فاچوب يورمەسكە دىملە
 فاچوب يورگان قىزلىرى
 ھەر وقتدە سىن كىملە.
 چىقسۇن حاضر يالتراب
 نورلى قوياش پردەدىن
 يورگىز آچق طوطاشلىر
 ھىچ قورقمايچە بىندەدىن.
 سوز بىتدى.

ПОЭТЕССА-ЗАЩИТНИЦА ПРАВ ЖЕНЩИН В КАЗАНСКО-ТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВЕКА: АЧЫКЙОЗ

АННОТАЦИЯ

Казанско-татарский тюркский язык является одним из наиболее значимых диалектов в кипчакской подгруппе тюркских языков. Этот диалект обладает не только богатейшей устной традицией, но и глубоко укоренённой письменной культурой, восходящей к средневековью. На протяжении многих веков казанско-татарский язык служил инструментом культурного и духовного самовыражения татарского народа. Он использовался в религиозной литературе, поэзии, публицистике и других жанрах. В этой традиции особое место занимает поэтическое произведение, вышедшее в 1910 году под названием *Bêtsün Çapan, Küterêlsün Yözden Perdelar* («Пусть исчезнут чадры, пусть спадают покрывала с лиц»), автор которого скрывался под псевдонимом Ачыкйоз.

Этот сборник стихов был создан в контексте усиливающегося интереса к общественным вопросам и реформам в начале XX века. Особенно он выделяется как смелый голос против социальной несправедливости, касающейся положения женщин в мусульманском татарском обществе. Автор открыто критикует практику подчинения женщин, ограничение их роли исключительно домашним кругом, изоляцию от общественной жизни и запрет на участие в трудовой деятельности. Эти темы становятся центральными в предисловии и поэтических частях сборника, где подчёркивается, что женщина по своей природе не ниже мужчины, и что с точки зрения общественного статуса они равны.

Чадра и покрывало, как символы ограничения свободы и выражения личности, подвергаются в книге глубокой критике. Ачыкйоз рассматривает эти элементы одежды не как религиозную необходимость, а как культурную традицию, устаревшую и унижающую достоинство женщины. В одном из стихотворений особое внимание уделено героине по имени Мэдина, которая обращается к подругам с призывом смело открывать свои лица, выходить на улицу без чадры и противостоять общественному давлению. Через этот персонаж поэт передаёт важные наставления о свободе выбора, мужестве и ответственности перед будущими поколениями женщин.

Интересно, что в предисловии встречаются выражения, написанные от женского лица, например: «Шариат велит нам избегать посторонних, но не с помощью чадры и покрывала, а через подлинную завесу целомудрия. Мы никогда не выступаем против чистого шариата и наших мужчин...». Такие фразы могут свидетельствовать о том, что автором, возможно, была женщина — представительница прогрессивной татарской интеллигенции, решившая высказаться от лица женского сообщества.

С лингвистической точки зрения, произведение также представляет значительный интерес. Оно написано на арабской графике, что было типично для казанско-татарской литературы того периода. В языке текста заметно

влияние чагатайской орфографии и морфологии, что придаёт произведению характер переходного этапа между классическим письмом и современным татарским литературным языком. Например, в повелительном наклонении второго лица множественного числа встречаются окончания -гыз, -һыз и -һ: bulmağыз (не будьте), itmegëz (не делайте), uylañыз (подумайте), söyleşëñez (поговорите). Это свидетельствует о вариативности грамматических норм в ту эпоху.

Кроме того, в одном случае зафиксировано использование частицы -çı перед повелительным окончанием, что в современном языке считается вежливой формой повеления: eytçëñez — «скажите, пожалуйста». Такая форма подчёркивает не только стилистическое богатство текста, но и его связь с устной речью.

В формах третьего лица единственного числа повелительного наклонения также наблюдаются отличия. Используются формы с округлыми гласными, такие как: bêtsün (пусть исчезнет), bulmasun (пусть не будет), çıqmasun (пусть не выйдет), küterëlsün (пусть не поднимется). Эти формы позволяют проследить фонетические особенности языка начала XX века и их отличие от современного казанско-татарского.

Таким образом, Bêtsün Çapan, Küterëlsün Yözden Perdeler является не только художественным выражением идей освобождения женщин, но и важным документом, фиксирующим как социальные, так и языковые реалии своего времени. Книга представляет собой ценный источник для изучения гендерных аспектов в татарской литературе, а также для лингвистов, исследующих эволюцию тюркских языков в эпоху модернизации. Такие произведения вносят значительный вклад в укрепление статуса казанско-татарской литературы в контексте мировой культуры.

Ключевые слова: казанско-татарский тюркский язык, социальное неравенство, чагатайская орфография, права женщин, Ачыкйоз

